

ЕДНА ЛИЧНА ИКОНА „СВ. СТИЛИЯН ДЕТЕПАЗИТЕЛ“ НА ЕКАТЕРИНА Т. ИКОНОМОВА

Ростислава Г. Тодорова-Енчева

A PRIVATE ICON “ST. STYLIANOS THE PROTECTOR OF CHILDREN” OF EKATERINA T. IKONOMOVA

Rostislava G. Todorova-Encheva

ABSTRACT: Present paper aims to present an icon "St. Stylianos the Protector of Children" from the collection of the Regional Historic Museum in Shumen. The icon is painted by the iconographer Nikola Vasilev from Shumen. It is signed on the back with a handwritten inscription with the name of Ekaterina T. Ikonomova. Based on the analysis of the biographical data about Todor Ikonomov's wife, a hypothesis is formulated that the icon in question was a personal property of Ekaterina T. Ikonomova and was signed by herself. In addition, the paper uses this occasion to promote the personality of Ekaterina Pashmakova (T. Ikonomova) and to amplify the list of described icons by the important icon painter Nikola Vasilev from Shumen.

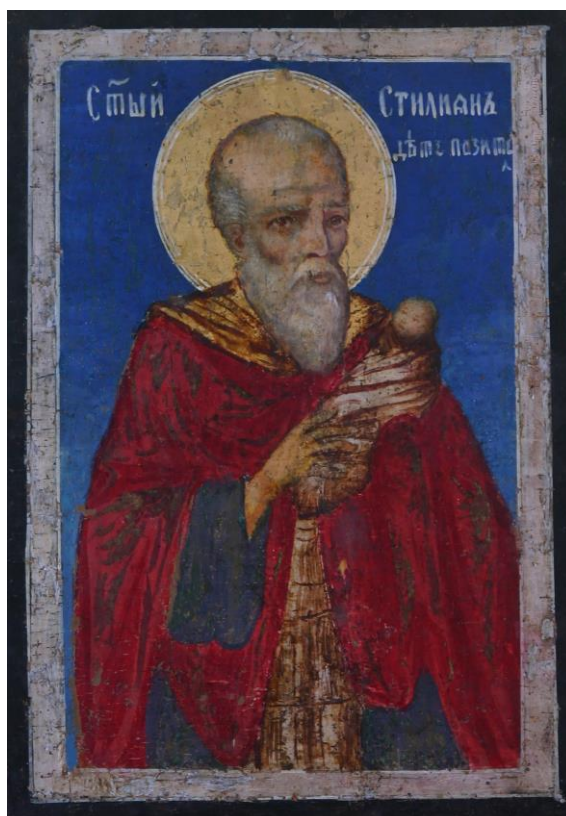
KEYWORDS: icon, St. Stylianos the Protector of Children, Nikola Vasilev, Todor Ikonomov, Ekaterina T. Ikonomova, signature

Изследването е финансирано по проект № РД-21-187/05.05.2020 г. от параграф Научни изследвания на ШУ „Епископ Константин Преславски“

Иконите изпълняват както литургична, така и персонална религиозна функция, служейки като молитвен посредник на вярващите християни в пространството на православния храм и на дома на православно семейство. Семейният иконостас е задължителен елемент от подредбата на семейното жилище на българското семейство векове наред, като в него присъстват освен изображенията на Господ Исус Христос и Пресвета Богородица, и такива на именни светии, на светци – покровители на семейството и децата, на занаятите и другите трудове.

Всички възрожденски иконописци са изработвали както църковни, така и персонални икони за домашна употреба, създадени според личните нужди на поръчителя. Най-известният шуменски зограф Никола Василев [1:227–230] не прави изключение в това отношение, като една част от богатото му художествено наследство е съставена именно от икони с частен характер. Целта на настоящото изследване е да опише и анализира една негова икона на св. Стилиян Детепазител (Фиг. 1), която носи на гърба си ръкописен надпис „Екатерина Т. Икономова“ (Фиг. 2).¹ Получените данни сочат, че може да се предположи с голяма степен на сигурност, че иконата е била лично притежание на съпругата на известния общественик Тодор Икономов и е била поръчана на Никола Василев за домашния иконостас на семейство Икономови.

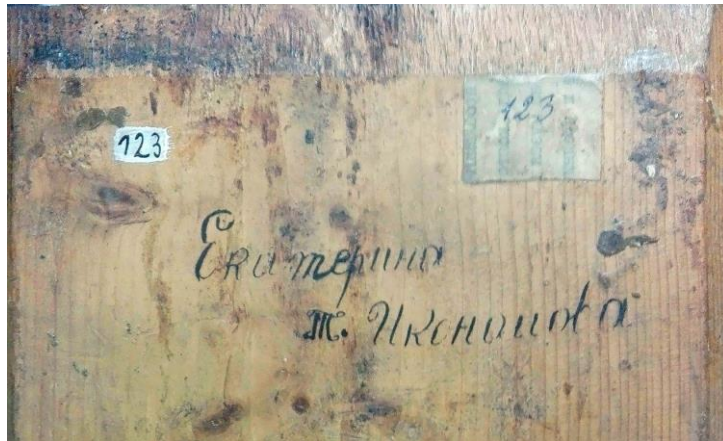
¹ Изследването на иконата щеше да бъде невъзможно без съгласието и помощта, оказана ми от колегията на РИМ – Шумен. Дълбоки благодарности изказвам на г-н Даниел Руменов – Директор на РИМ – Шумен, г-жа Марияна Стефанова – Главен уредник в отдел „Фондове“ и г-н Димитър Стойков – Главен уредник в отдел „История на българския народ XV-XIX в.“.

Фиг. 1. „Св. Стилиан Детепазител“, 20.5 x 29 см., Никола Василев, втор. пол. на XIX в., РИМ – Шумен, инв. № 123, (Photo credit РИМ – Шумен)

Иконата (Фиг. 1) е малка по размери, очевидно създадена като частна поръчка за домашен иконостас. За съжаление, не е датирана и подписана, а в записката в инвентарната книга на РИМ – Шумен, липсват данни за произхода ѝ и годината на придобиване, отбелязано е само наличието на надпис на гърба ѝ и фактът, че е реставрирана през 1992 г. Описана е като дело на шуменския зограф Никола Василев, вероятно по морфологични признаци и прилики със стила на зографа, както и заради сравнението ѝ с други две икони на св. Стилиан от богатата колекция на шуменския музей (Инв. № 101, 102) [2]. Най-силен аргумент в полза на авторството на Никола Василев е еднаквият почерк в надписите на трите икони, приликите в начина на очертаване на ореола на светията и трактовката на одеждите му.

Св. преп. Стилиан Пафлагонийски, наричан Детепазител, е роден ок. 400–500 г.сл.Р.Хр. в Пафлагония, Мала Азия, на южния бряг на Черно море. Светецът се прочул още приживе с голямото си чудотворство и със способността си да лекува болни деца. Житието му е изпълнено с разкази за майки, донесли сакатите си и болни деца, за да получат Божията благодат и изцеление чрез молитвите на св. Стилиан. Поради тази причина, светията се изобразява с повито дете в ръка, а Православната църква чества паметта му на 26 ноември [3:63]. Заради естеството на отношението към св. Стилиан Детепазител неговите икони имат особено място в домашния иконостас, като са най-силно почитани от майките, които молят светията за здравето и благополучието на своите деца. Затова и никак не е чудно, че на гърба на разглежданата тук икона намираме написано името на Екатерина Т. Икономова (Фиг. 2) – съпруга на Тодор Икономов и майка на трите му деца.

Фиг. 2. „Св. Стилиян Детепазител“, гръб, детайл, 20.5 x 29 см., Никола Василев, втор. пол. на XIX в., РИМ – Шумен, инв. № 123, (Photo credit авторът)

За разлика от личността на съпруга ѝ Тодор Поппетров Икономов, за който се знае много, благодарение на неговата обществена и просветна дейност [4; 5], а и на трагичната му съдба [6; 7], за Екатерина Тодор-Икономова не е известно почти нищо, както често се е случвало в онези времена. Най-подробни са спомените на шуменката Райна Киркова, записани от Георги Джумалиев [8:105–111], от които научаваме, че Екатерина Иванова Пашмакова е родена през 1842 г. в Шумен като четвъртото от петте деца на Иван Гълъшев (Пашмаков) и Иванка Керацова [8:107]. Според думите ѝ:

„Леля ми Екатерина се е омъжила за шуменския учител Тодор Икономов. Отначало са живеели в бащината ми къща, а после Тодор Икономов купил голямата къща, която е до реката (ул. „Раковска“, на левия бряг за входа и имаше широк дървен мост). Тя е била къща на богати турци, които се изселили. Тодор Икономов я поправи и уреди двора ѝ. Леля ми Екатерина е била омъжена за чорбаджи Къор Димчо. Тя е била красива и добра жена, но не се имала със съпруга си, който я мразел. Оженила се за него по настояване на свекърва си и без нейно съгласие дядо ми я оженил. При някакъв скандал между Къор Димчо и Тодор Икономов, понеже последният поздравявал жена му, Къор Димчо изпъдил жена си и се оженил за слугинята си Гана. Екатерина се омъжила за Тодор Икономов“ [8:106–107].

Един недатиран неин портрет (Фиг. 3), запазен в сбирката „Портрети и снимки“ на Българския исторически архив (БИА) на НБКМ, дело вероятно Никола Ст. Хитров [9] – брат на известния фотограф Тома Ст. Хитров [10], ни показва нейния лик и доказва правотата на описанието, дадено от Райна Киркова.

Фиг. 3. Екатерина Тодорова Икономова, бюст, в цивилно облекло, оригинал, 11/6,5 см., недатиран, фотограф Н. С. Хитров (?), НБКМ-БИА (С 3638), (Photo credit НБКМ-БИА)

Спомените на Иванка Пашмакова, омъжена за най-малкия брат на Екатерина - Пантелей Пашмаков, допълват описанието на заможното семейство на Иван Гълъшев (или Гълъшев, както го нарича снаха му). Не само занаятът на Пашмаков бил печеливш, но и синовете му видимо го наследили благополучно, а съпругата на Пашмаков Иванка Керацова също произхождала от богат род. [8:48–50] И така, единствена дъщеря в заможно семейство, което притежавало две къщи и лозя, и в което мъжете се прехранвали успешно с наследствен общарски занаят, Екатерина Пашмакова се жени първо за чорбаджи Димчо, наричан с прозвището Кър Димчо.

Той всъщност е третият и най-малък син на чорбаджи хаджи Стоян Ганушев – Димчо Стоянов, който от втория си брак с бившата си слугиня Гана имал двама синове Божан и Танчо (Танко). Семейството на Димчо Стоянов живеело заедно със семейството на по-големия му брат Андрей Стоянов в къща до реката на „горната“ черква (храмът „Св. Възнесение“) [8:145]. Личността на първия съпруг на Екатерина видимо е противоречива, защото според спомените на Христо Попов, чорбаджи Кър Димчо бил настроен против Панайот Волон и заедно с други първенци смятал, че Волон „разнемирява“ народа [8:138]. Според спомените на Велико Кърджиев, някои шуменци смятали чорбаджи Кър Димчо и за предател на член на революционния комитет в града [8:142]. Описвайки един протест на шуменските еснафи срещу манипулирания избор на членове на църковно-гражданската община, проведен на 7 декември 1869 г., Георги Джумалиев представя Димчо Стоянов (1818–1887 г.) като едър поземлен собственик и търговец житар, доверен човек на турската власт и член на турския административен съвет. От 1860 г. чорбаджията взимал дейно участие в управата на църковно-гражданската община, но бил дълбоко ненавиждан от интелигенцията и еснафите, които му лепнали прякора „Кър Димчо“ [16:183].

Въпросният скандал между чорбаджи Кър Димчо с Тодор Икономов, който станал повод за развода на първия с Екатерина, се е случил в периода 1866–1869 г., докато Икономов работи като учител в Шумен [5:26-39]. Това събитие оставя трайна следа в градската история, защото предизвиква обществено недоволство не само към Димчо Стоянов, но и към свещеника, който извършил развода – поп Васил. Това провинение на попа е толкова голямо, че е споменато и като един от доводите срещу участието му в управата на църковно-гражданската община. Според описанието на Джумалиев, поп Васил Михалев (1813–1889 г.) през 60-те години на века бил

представител на градското духовенство в управата на града и в качеството си на такъв разтрогнал брака на чорбаджи Димчо с Екатерина Ив. Пашмакова, омъжена по-късно за Тодор Икономов. Общественото мнение, което било изцяло на страната на невинната съпруга, обвинило поп Васил в неспазване на църковните канони заради чорбаджийското всевластие [16:183].

От последвалия брак на Екатерина Пашмакова с Тодор Икономов се раждат три деца – Коста, Величка и Иван [8:107]. Първородният син Коста е много привързан към баща си, както и той към него [6:571]. Един семеен портрет от времето преди да се роди Иван показва семейството в някоя от малкото му хубави години в София, докато Икономов е добре политически поставен (Фиг. 4). Сравнението на този семеен портрет със самостоятелния портрет на Екатерина Икономова (Фиг. 3) показва толкова прилики в прическата, детайлите на облеклото и украшенията на ушите и врата ѝ, че почти без никакво съмнение можем да предположим, че двете фотографии са направени в един и същи ден, при едно и също посещение във фотографското ателие на Хитрови в София.

Низвергването на Икономов и прибирането му от София в Шумен бележи последния етап от неговия живот, който представлява най-трудният период за него и семейството му. Според свидетелството на И. Р. Блъсков, Тодор Икономов се завръща от София също толкова беден и с дългове, колкото си е бил винаги. Освен къщата в Шумен, той притежавал двеста овце в провадийските села и една воденица, които обаче продал, за да печата и препечатва учебници и брошури, опитвайки се да си вади хляба по начина, по който го е правил и преди Освобождението [7:202–207]. Опитът му да се прехранва чрез собствено книжарско дюкянче на шуменската чаршия „Араста“, се оказал напълно неуспешен, защото училищният съвет не одобрил издадените от него учебници, с изключение само на една читанка, и това предопределило фалита му [6:564–568].

Фиг. 4. Екатерина Тодорова Икономова, цял ръст, в цивилно облекло, заедно с мъжа си Тодор Поппетров Икономов и децата си, оригинал, 16/11,5 см., недатиран, фотограф Н. С. Хитров (?), НБКМ-БИА (С II 4206), (Photo credit НБКМ-БИА)

През 1890 г., отчаян от всички неуспехи и разочарован от живота, на 54-годишна възраст, Т. Икономов направил неуспешен опит за самоубийство, прострелвайки се в гърдите с пушка [7:204–205]. Нараняванията му зарастват за месец, но се появява умопомрачение, което го убива след малко повече от две години [6:570]. Лошото му състояние пет месеца преди смъртта му е засвидетелствано в едно писмо на Васил Друмев до митрополит Константин от 24 юни 1892 г., в което се описва как Икономов е дошъл в Търново със сина си Коста за лечение. Коста съобщава на Друмев, че през предходните два месеца баща му напълно се е умопобъркал, а поставената му диагноза била „прогресивен паралич на мозъка“ [11:573–574].

На фона на всичко това, нелекият живот на Екатерина Т. Икономова като съпруга на Тодор Икономов е засвидетелстван съвсем накратко от Илия Р. Блъсков, докато описва състоянието на Икономов след края на интернирането му в Търново [5:304–344]. Блъсков е записал следните нейни думи:

„ - *Моя мъж здрав-болен лежи, но тъй ако иди, той ще наистина болен да легне, говореше жена му. И Икономов ще се пообърне от леглото си, ще ме погледне, ще изпукти, ще изохка няколко пъти, и пак ще си покрие лицето.*

- *Три дни, вярваш ли, говореше ми госпожата му шепнишката, три дни хляб не е ял, само лежи и пукти, че покрай него и ние, кога ядем, кога не; и ние ще станем от здрави болни.*

- *А защо не го принуждавате да си похапва?*

- *С какво? Питаш ли ме...*

Стеснявам се по-нататък да пиша това, което, може би, ще се види невероятно, или преувеличено на читателя“ [6:569].

Предаването на този кратък разговор е осигурило оставането на съпругеския подвиг на Екатерина Т. Икономова в анализите на историята. Съпровождала и подкрепяла съпруга си в неговите идеи, възжеления и борби, в малкото му добри и в преобладаващия брой лоши години, тази вярна жена успява да отгледа трите им деца.

Най-големият син на Икономови – Коста, става лекар, както свидетелства подписът му върху издадените от него през 1897 г. мемоари на баща му [5]. А според свидетелствата на Райна Киркова той е работил като лекар в Тутракан и с жена му Калиопа са имали три деца Петър, Атанас и Димитър [8:107]. Детският образ на Коста е запазен заедно с този на сестра му Величка в семейния портрет от ателието на Хитрови (Фиг. 4). За нейните ранни години се знае малко, но че Величка Т. Икономова е работила като учителка в Шумен в първите години след Освобождението, разбираме от описанието на една нейна фотография с ученичките ѝ, запазена в сбирката „Портрети и снимки“ на Българския исторически архив (БИА) на НБКМ, дело на Фр. Бауер Русе – Шумен, което гласи:

„2915. *Снимка на ученички в Шумен в първите години след Освобождението, с учителките си: Величка Т. Икономова и др.; оригинал, 10/16,5 см.; фотогр. Фр. Бауер – Русе И Шумен (С II 4952)* [12:493].

Величка се омъжва за ген. Симеон Янков Янков, с когото имат двама сина – д-р Петър Янков [8:107] и Тодор [12:331], а една фотография на семейство Янкови (Фиг. 5), запазена в сбирката „Портрети и снимки“ на Българския исторически архив (БИА) на НБКМ, показва как са изглеждали ок. 1900 г. не само ген. Симеон Янков, съпругата му Величка Т. Икономова-Янкова, синовете им Петър и Тодор, но и самата Екатерина Т. Икономова, държаща на ръце най-малкия си внук.

За най-малкия син на Тодор и Екатерина Икономови – Иван, се знае, че е работил като пълномощен министър и че е имал син Тодор [8:107]. Данните на Райна Киркова за Иван Икономов се потвърждават и от спомените на дипломата Петър Нейков. Иван Икономов е управлявал Българското консулство в Скопие [13:136] в периода 1908–1910 [14:114] и е бил генерален консул на България в Тирана през 1924 г., а през 1925 г. е бил назначен за управляващ българската легация там [14:44]. Следвайки примера на брат си Коста, през 1921 г. Иван Тодоров Икономов също издава книга за дейността на баща си в служението му на българския народ [15].

Фиг. 5. Екатерина Тодорова Икономова, цял ръст, в цивилно облекло, заедно с дъщеря си Величка Тодорова Икономова-Янкова, зет си ген. Симеон Янков Янков и децата им Тодор и Петър, оригинал, 21,5/13 см., от ок. 1900 г., фотографи Бр. Сотирови - Ловеч (?), НБКМ-БИА (С V 1115), (Photo credit НБКМ-БИА)

Векове наред основната функция на българката се свежда до това да ражда деца, да се грижи за дома и семейството си, както и да съхранява езика, вярата и традициите – безспорно важна роля за формирането и запазването на българската нация в условията на османското владичество. За щастие, непосредствено след Кримската война, обществените нагласи започват да се променят и „женският въпрос“ става актуална тема в цялата ѝ сложност и многоплановост [17:14–15]. Въпреки тези промени в българското общество, по онова време все още не може да се говори за равнопоставеност между половете, а частният случай с личността на Екатерина Икономова е само едно от доказателствата в тази насока. Родена в заможно семейство, със сигурност образована, красива и добра по характер, тази българска жена остава в историята само чрез съдбите на съпрузите си.

Изложените дотук данни успяват да опишат личността ѝ само в общи линии и то по един съвсем случаен повод – надписа на гърба на една икона. Работата по сглобяването на пъзела от откъслечни данни за дейността на шуменския зограф Никола Василев доведе до намирането на негови собственоръчни бележки върху гърбовете на някои от иконите, които е рисувал. Данните за тези надписи ще бъдат публикувани отделно, но търсенето на паралели доведе до изследването на гърбовете на всички икони от музейната сбирка на РИМ – Шумен, което извади на бял свят и скромния надпис „Екатерина Т. Икономова“ (Фиг. 2) на гърба на иконата на св. Стилиян (Фиг. 1), за който стана дума в началото. Окръгленият почерк, с украсени букви със старателно изписани удебеления, без съмнение е женски. Към настоящия момент не разполагаме с категорични доказателства, че това е почеркът на Екатерина Икономова, но едно последващо търсене и

сравнение с нейна кореспонденция с най-голяма вероятност ще докаже правилността на това предположение.

Целта на настоящото изследване на пръв поглед изглежда размита, но всъщност вади от сенките образа и личността на една млада жена, омъжена против волята ѝ за богат съпруг, по-възрастен от нея с цели двадесет и четири години, който при това видимо обичал друга. Екатерина остава в анализите на историята със скандалния си развод, но и с любовта си към трагичната фигура на втория си съпруг. Всъщност личният ѝ подпис върху гърба на скромната малка икона с лика на светията, най-почитан от майките, е тази следа, която стана повод за публикуването на нейния лик и за беглото представяне на нейния личен подвиг на съпруга и майка.

Литература:

1. **Todorova, R.** “Biografiite na shumenskite zografi: edna nova interpretatsiya” (“Some biographical data about the iconographers from Shumen: A New Interpretation”). // In: *SocioBrains*, Issue 34, June 2017, pp. 227–233.
2. **Stoykov, D.** “Hristiyansko izkustvo – kolekciya “Ikoni” na Regionalen istoricheski muzey Shumen” (“Christian Art – Collection „Icons” of the Regional Historical Museum – Shumen”). // In: *Izvestiya na Istoricheskiya muzey – Shumen*, kniga 16, Shumen: RIM, 2014, pp. 347–357.
3. **Mutafov, S.** *Meditsinata v balgarskata ikonopis* (The Medicine in the Bulgarian iconography). Sofia: BAN, 1992.
4. **Zhechev, T.** *Todor Ikonov: Ocherk iz istoriyata na balgarskata obshtestvena misal* (Todor Ikonov: An Essay on the History of Bulgarian Public Thought). Sofia: Otechestven front, 1975.
5. **Ikonov, T.** *Sachineniya: T. 1. Memoari. T. 4.* (Writings. Vol. 1. Memoirs. Vol. 4), Shumen: Iskra, 1897.
6. **Blaskov, I. R.** “Iz poslednite dni ot zhivota na † Todor Ikonov” (“In the last days of the life of † Todor Ikonov”). // In: *Balgarska sbirka*, Godina XIV, 1907, pp. 562–575.
7. **Zhechev, T.** “Todor Ikonov sled Osvobozhdenieto” (Todor Ikonov after the Liberation). In: *Septemvri*, 10, 1971, pp. 182–207.
8. **Stoykov, D.** (ed.) *Spomeni na shumenci za edna otminala epoha. Intervyuta i belezhki na Georgi Dzhunaliev – chast I* (Memories of people from Shumen for a bygone age. Interviews and notes by Georgi Dzhunaliev – part I). Varna: Slavena, 2015.
9. *Snimka na N. S. Hitrov, fotograf (1879-1890)*. DA-Ruse, fond 59, opis 1, a.e. 304, l. 3 (A Photography of N. S. Hitrov, photographer (c. 1879-1890).
10. *Snimka na chlenovete na familiya Hitrovi (1882)*. NABIS repozitorium, ID: F13976544760059 (A Photography of the members of the Hitrov family (1882), NALIS repository).
11. **Drumev, V.** *Sachineniya. T. 2.* (Writings. Vol. 2). Sofia: Balgarski pisatel, 1968.
12. **Popsavova, D.** *Opis na sbirkata “Portreti I snimki” v Narodnata biblioteka “Kiril i Metodiy”. Chast II.* (A Docet of the Collection “Portraits and pictures” in the National Library “Cyril and Methodius”. Vol. 2). Sofia: NBKM, 1983.
13. **Neykov, P.** *Spomeni* (Memoirs). Sofia: Otechestven front, 1990.
14. **Mateeva, M.** *Konsulskite otnosheniya na Balgariya 1879-1986* (The Consular Relations of Bulgaria 1879-1986). Sofia: Petar Beron, 1988.
15. **Todorov, I.** *Todor Ikonov i deynostta mu v sluzhene na balgarskiya narod* (Todor Ikonov and his activities in the service of the Bulgarian people). Sofia: Al. Paskalev, 1921.
16. **Dzhunaliev, G.** “Protest na shumenskite esnafi sreshtu izbora na nyakoi chorbadzhii v sastava na cherkovno-grazhdanskata obshtina” (“Shumen guilds protest against the election of some wealthy men in the church-civil municipality”). // In: *Izvestiya na Balgarskoto istoricheskoto druzhestvo*, Vol. 25. Sofia: Balgarsko istoricheskoto druzhestvo, 1967, pp. 181–186.
17. **Cholakova, M.** *Balgarsko zhensko dvizhenie prez Vazrazhdaneto 1857-1878* (Bulgarian women’s movement during the National Revival 1857-1878). Sofia: ALBO, 1994.

Ростислава Георгиева Тодорова-Енчева, доц. д-р
ШУ „Епископ Константин Преславски“
Педагогически факултет
Катедра „Визуални изкуства, теория и методика“
rostislava.todorova@shu.bg